

Zdeněk Špičák

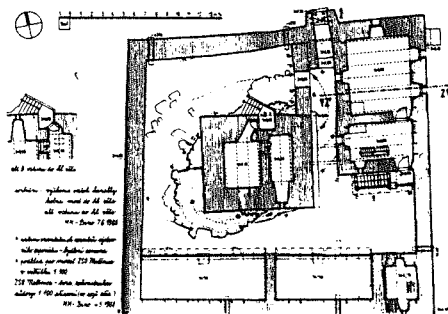
Kresebná rekonstrukce tvrze zaniklé vsi Mstěnice u Hrotovic (okres Třebíč) a tvrze v Kralicích nad Oslavou (okres Třebíč)

Mstěnice koncem 13. stol. a v průběhu 14. stol. patřily různým zemanským rodům, které vlastnily četné vesnice v okolí. Není známo, kdy k výstavbě tvrze došlo. Historicky je doložený most přes příkop a věž v roce 1406. Roku 1447 odešel mstěnický zeman do Litovan a je otázkou, co bylo příčinou jeho odchodu a zda od této doby byla tvrz obydlena. Konečnou zkázu tvrze způsobilo asi tažení krále Matyáše Korvína roku 1468 k Třebíči. Roku 1490 se ves uvádí jako pustá, k zániku tvrze mohlo dojít i dříve (Nekuda 1985).

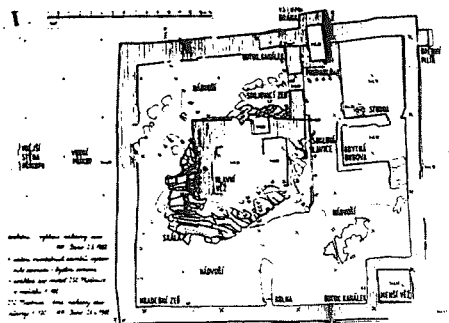
Archeologický výzkum jsem na této lokalitě sledoval od roku 1961 až do roku 1995. Tvrz byla zkoumána v letech 1966/67. Půdorysy jsou věrohodné a byly zakresleny v měřítku 1:25. Současně bylo provedeno podrobné výškové zaměření. První rekonstrukce byla provedena pro televizi v roce 1965, před zahájením výzkumu na tvrzi. Druhá rekonstrukce byla nakreslena v měřítku 1:50 v roce 1982/83 pro publikaci, která byla vydána v roce 1985 (Nekuda 1985). Třetí rekonstrukce byla zpracována v roce 1992/93 pro zhotovení modelu v měřítku 1:100 (model je v současné době součástí expozice Moravského zemského muzea; návrhy rekonstrukcí byly provedeny na základě archeologického výzkumu vedeného PhDr. V. Nekudou, CSc.).

Hlavními funkcemi tvrze bylo bydlení rodiny zemana, ochrana jeho majetku a obrana před náhlými, nepředvídatelnými, drobnými útoky různých loupeživých sousedů. Těmto zásadám odpovídalo řešení výstavby tvrze a také z těchto hledisek nutno posuzovat a řešit rekonstrukci tvrze. Celkové, téměř pravoúhlé řešení areálu tvrze a na něj navazujícího dvorce na západní straně za příkopem svědčí o plánovitě, cílevědomě, rychlé výstavbě a o dobré finanční situaci mstěnického zemana. Podle dochovaného zdvia a nálezů lze usuzovat, že stavba byla kamenná a měla šindelové střechy (obr. 1 - 4).

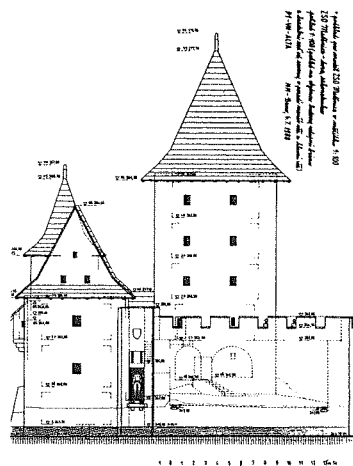
Hlavní věž svojí výškou musela umožňovat přehled po okolí a přes hranu hradební zdi až po vnější okraj příkopu. Z toho lze usuzovat, že byla asi pětipodlažní. Je možné, že vstup do ní z obranných důvodů byl až ve druhém podlaží z obytné budovy. První podlaží na skalním návrší sloužilo pravděpodobně jako sklad zemědělského nářadí. Využití horních podlaží bylo asi různé. Mohla sloužit jako ubytovací prostory, ke skladování obilí, umístění zásob vody na hašení, uložení kamenů pro vrhání na útočnicka,

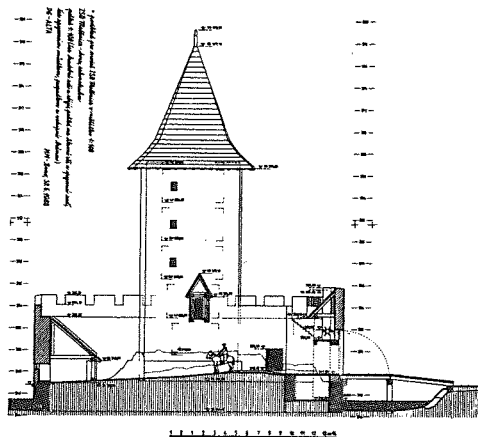
Obr. 1 - půdorysná rekonstrukce tvrze na zaniklé středověké osadě Mstěnice

Obr. 2 - Půdorys mstěnické tvrze

Obr. 3 – Kresebná rekonstrukce tvrze na zaniklé středověké osadě Mstěnice

Obr. 4 - Kresebná rekonstrukce tvrze na zaniklé středověké osadě Mstěnice

který pronikl na nádvoří, atd. Poslední podlaží bylo asi ubikací pro ponocného. U paty věže na východní straně a to za vstupní částí je vyzděný sokl, který usnadňuje nasedání na koně. Půdorysné rozměry této věže jsou 9 × 10 m.

Obytná budova byla asi třípodlažní. První podlaží - suterén - bylo přístupné z venku a sloužilo jako sklad potravin. Zde byla i studna. Její dno je přesně ve stejné úrovni jako dno příkopu, což zaručovalo, že v ní byl vždy dostatek vody. V druhém podlaží - zvýšeném přízemí - přístupném vnějším, nekrytým schodištěm, se nacházela asi kuchyň a reprezentační obytná místnost. Třetí podlaží bylo využíváno ke spaní a byl v něm možná umístěn prevet. Toto podlaží bylo propojeno lávkou s hlavní věží. Obytná budova má rozměry 8,5 × 14 m.

Menší věž je situována tak, že je z ní možné odstřelovat hráz uzavírající příkop. Sloužila tedy k ochraně této hráze, aby nemohlo dojít k jejímu rozkopání a k vypuštění vody z příkopu. Mohla být využita k ubytování pomocných pracovníků rodiny zemana. Menší věž je přibližně velká 6 × 6 m.

Hradební zeď asi s cimbuřím má na vnitřní straně ochoz, který je v jedné úrovni s podlahami hlavní věže, obytné budovy, menší věže a spojovací zdi. To umožňuje rychlý přesun obránců na ohrožené místo. V úrovni nádvoří ji protínají dva odvodňovací kanálky. Vnější obrys hradební zdi má rozměry 25 × 28,5 m, její tloušťka je různá - 1,5 - 1,9 m (její výška od dna příkopu po horní okraj parapetu cimbuří přesahuje mírně 9 m).

Spojovací zeď umožňuje jednak přístup na severní část hradební zdi z velké věže a dále k rumpálu, který ovládá pohyblivou část mostu. Zvedací lano a osu rumpálu dokládá nalezený pískovcový kámen, do kterého se lano postupem času zařizlo (Nekuda 1985, obr. 223).

Vstupní část tvrze tvořilo propadlo. Je to úzký prostor, vtěsnaný mezi spojovací zeď a obytnou budovu. Před ním nad příkopem byl dřevěný most, který sestával z pohyblivé, zvedané části a z pevné části. Před mostem byl volný, přehledný prostor, aby útočník zde neměl možnost úkrytu.

Vodní příkop má vnější stěnu vyzděnou kameny, aby vlnky při větrném počasí nepodmínaly břehy a tak se příkop nezanášel bahnem. Na dolní straně je hráz se stavidlem nebo s přepadem. Výška hráze je taková, aby v příkopu bylo možno udržet hloubku vody 180 až 200 cm. Šířka příkopu se pohybuje mezi 11 - 14 m, na jižní straně má až 20 m. Vnější obvod této vodní nádrže má rozměry 54 × 58 m.

Pro postup prací při realizaci některých staveb je možné vytvořit různé hypotézy. Taková úvaha se může např. týkat vodního díla zahrnujícího příkop okolo tvrze, horní

přivaděč vody, hráz a dolní odtokový kanál. Původní přirozený tok potoka vedl podél terénní terasy jižně od dnešního potoka. Pro výstavbu vodního příkopu okolo tvrze a pro vlastní stavbu hradební zdi byla provedena stavební jáma s kótou dna 344,50 m. Zemina z této jámy byla deponována na ploše mezi původním potokem a navrženým průběhem napojení vodního příkopu. Potom došlo k výstavbě hradební zdi a k obezdění kameny vnější stěny příkopu. Následně byl proveden odtokový kanál až po přirozený tok potoka a ponecháno těleso hráze v přirozeném, původním terénu. Nakonec byl prokopán horní přivaděč vody. Deponovanou zeminou bylo zaplněno původní přirozené koryto potoka. Takto vybudovaný systém existoval ještě v roce 1825 a je zakreslen na katastrální mapě. Teprve asi koncem 19. stol. byla regulace tohoto stavu napřiměním do dnešní trasy.

Jinou domněnku je možné vyslovit pro stavbu hlavní věže. Terénním podkladem pro ni je přírodní útvar - návrší přibližně ve formě komolého kužele o spodní a horní základně ve tvaru oválu. Výstavba základů této vysoké věže byla provedena tak, že na uvedeném terénním útvaru bylo ve směru kratší osy oválu (SZ - JV) provedeno základové zdvo eventuelně zdvo prvního podlaží o tloušťce 2,5 až 2,0 m, které se pak v druhém podlaží redukovalo na tloušťku 2,0 m, v třetím podlaží na 1,5 m atp.

Také řešení hradební zdi mělo asi svoje zásady. Ochoz na její vnitřní straně a na spojovací zdi je řešen na kótě 353 m n. m. Na stejné úrovni jsou i podlahy v 2. podlaží hlavní věže a ve 3. podlaží obytné budovy a v menší věži. Toto řešení umožňuje z hlediska obrany rychlé přesunutí obránců tvrze po celém obvodu hradební zdi na ohrožené místo. Od této kóty jsou pak odvozeny úměrné konstrukční výšky místností. Konstrukční výška 2. podlaží obytné budovy je uvažována 4,0 m, konstrukční výška 3. podlaží obytné budovy a 2., 3., 4. a 5. podlaží hlavní věže je navržena 3,50 m a i v menší věži je uvažováno obdobně. Konstrukční výšky nižších podlaží jsou přizpůsobeny výškovým poměrům rostlého terénu a jsou přibližně stejné.

V rámci takového rozboru realizace tvrze není bez zajímavosti úvaha o stanovení pravděpodobné doby výstavby příkopu okolo tvrze, dolního odtokového kanálu a horního přivaděče. Zde je nutné stanovit si určité předpoklady: přibližný rozsah stavby, pravděpodobný počet pracovníků a jejich denní výkon a odhad počtu pracovních dnů v roce.

Kubaturu příkopu lze stanovit poměrně přesně. Je dána velikostí stavební jámy (52 m × 58 m) a odhadem hloubky z obranných důvodů (1,80 m až 2,00 m). Takto stanovený objem zeminy je asi 5 400 až 6 000 m³. Při stanovení rozsahu stavby odtokového a přívodního kanálu můžeme mluvit o lichoběžníkovém profilu o hloubce 1,0 až 1,2 m a ploše 5 až 6 m². Byl asi obdobný jako dnešní profil koryta potoka. Ovšem, délky obou kanálů, to jest od příkopu okolo tvrze až k napojení na přirozený průběh potoka, jsou velmi sporné. Zhruba možno říci, že přívodní kanál byl asi 150 m dlouhý, odtokový asi 250 m. Z toho vyplývá kubatura 2 000 až 2 400 m³. S těmito kubaturami je počítáno při provedení výkopu zeminy, jejího přemístění na deponii a při následném zasypání části původního přirozeného koryta potoka. Jedná se asi o 7 400 až 8 400 m³.

Mstěnice byla na svoji dobu poměrně rozsáhlá vesnice s asi 18 usedlostmi, takže lze předpokládat, že na této stavbě mohlo pracovat v průměru asi 10 lidí. Dále je možné uvažovat o zpracování 2 m³ zeminy 1 pracovníkem za 1 den. Pro stanovení počtu pracovních dnů v roce nutno odečíst neděle, svátky, pracovní dny na polích a o žních, dny se špatným počasím, nemocnost pracovníků, údobí zimy atp., a tak s ohledem na tyto okolnosti můžeme mluvit asi o 180 až 200 pracovních dnech za 1 rok.

Závěrem z toho vyplývá, že celá výstavba vodního díla v uvedeném rozsahu mohla být za stanovených předpokladů provedena za 2 až 2,5 roku. Při tomto přibližném výpočtu je vynechána kubatura kamenného, hadcového návrší uprostřed stavební jámy, na kterém stojí hlavní věž tvrze. Také není vzato v úvahu obezdění vnějších stěn vodního příkopu okolo tvrze eventuelně částí kanálů a stavba hráze se stavidlem a přepadem. Lze se však domnívat, že pro vytvoření si představ o délce doby výstavby s ohledem na celou řadu odhadů to není rozhodující.

Podobnou úvahou se můžeme zabývat i při výstavbě vlastní tvrze. Zde však nejde o jeden druh prací jako v předchozím případě, kdy šlo pouze o zemní práce. Stavební činnost je zde závislá nejen na celé řadě přípravných prací - sběr eventuelně nalámání

stavebního kamene a jeho dovoz, dovoz písku, vypálení a vyhašení vápna, zajištění stavebního dřeva - ale také na návaznosti různých prací na vlastní stavbě - výroba malty, provedení zdiva včetně pomocných prací, stavba lešení, tesařské, pokrývačské, stolařské, kamnářské práce aj.

Dále s ohledem na charakter provádění těchto staveb je asi vhodné rozdělit tyto činnosti na dva druhy. Jednak zdění plně hradební zdi bez návaznosti dalších řemeslných prací a provedení ostatních staveb, které vytvářejí obestavěný užitkový prostor s celou řadou okenních a dveřních otvorů, se schodišti, příčkami, stropy, otopnými zařízeními a střechami.

Kubatura hradební zdi, spojovací zdi a soklu u hlavní věže je 1 150 m³. Objem obestavěného prostoru ostatních staveb na tvrzi činí u obytné budovy 1 970 m³, u hlavní věže 1 820 m³, menší věž má 560 m³, kolny 350 m³ a vstupní část 120 m³. Celkem to je 4 820 m³. Je to poměrně značná kubatura i ve srovnání s dnešními drobnějšími stavbami a lze její realizaci dle dříve uvedených výchozích kritérií odhadnout na 7 až 10 let.

Z toho můžeme usuzovat, že výstavba probíhala po etapách. V první řadě došlo k výstavbě hradební zdi a v zápětí na to do ní začleněná obytné budovy a snad i menší věže. V další etapě byla realizována hlavní věž se spojovací zdí a došlo asi k přestavbě vstupní části. Tak byla výstavba rozložena do více časových úseků.

Z toho vyplývá, že vznik nových a obnova vojenskými akcemi poškozených tvrzí v našich vesnických sídlech byla časově poměrně přijatelnou záležitostí. Tato okolnost vysvětluje do určité míry četnost existence takových stavebních útvarů.

Jaké jsou možnosti obrany před útočníkem, který v krajním případě vnikl až dovnitř prostoru tvrze, to jest na nádvoří? Je to nezakrytý schodiště do obytné budovy, což umožňuje, aby toto schodiště mohlo být ostřelováno z oken hlavní i menší věže. Dalším prvkem obrany vnitřního prostoru tvrze je stržení můstku mezi 2. podlažím hlavní věže a 3. podlažím obytné budovy. Konečně mohou obránci tvrze útočit na nepřítele házením klád a kamení z hlavní věže do prostoru nádvoří.

Tím se dostáváme k poslední kapitole, která úzce souvisí s obranou tvrze. Kolik osob běžně žilo a pohybovalo se na tvrzi a kolik z nich mohlo pohotově vytvořit obranu tohoto areálu? Rodinu zemana - rodiče, děti, prarodiče eventuálně sourozenci rodičů - možno odhadnout na 7 - 10 osob. Obsluhu rodiny zemana tvořili děvečky, pomocníci, čeledíni a ponocný. Mohlo to být 7 - 8 lidí. Z tohoto počtu 14 - 18 osob mohla být utvořena skupina asi 8 obránců. Vzniká otázka, zda to dostačovalo k uhlájení, i když důmyslně a důkladně postavené tvrze. Je těžko říci, jak mohli vypomoci lidé z vesnice. Plnila tato stavba dostatečně obrannou funkci? Jako obrana před loupeživými sousedy asi ano, před útokem velkého vojska asi ne.

Stavebníky gotické části tvrze Kralice nad Oslavou byli od poloviny 14. stol. kraličtí vladykové. K rozsáhlé renesanční přístavbě došlo v 1. pol. 16. stol. za Jindřicha Kralického z Kralic, který poznal jiné kulturní prostředí za svého působení v Nizozemsku. Zde získal ve službě královny Marie Habsburské, vdovy po Ludvíku Jagellonském, také dostatečné finance ke stavební činnosti. První jeho manželství s Juditou z Lomnice dokládá nalezený alianční znak. Nevydařené druhé manželství vedlo k tomu, že Jindřich po r. 1552 odešel do blízkých Dalešic a Kralice prodal Žerotínům. Roku 1578 byla zde zřízena bratrská tiskárna. Její přepadení a plnění císařskou armádou roku 1620 bylo počátkem zániku, který dovršila třicetiletá válka (Fialová 1959).

Archeologický výzkum byl zahájen v roce 1956. Podkladem pro rekonstrukci bylo zaměřené v r. 1963 a 1966 v měřítku 1:100. Pro upřesnění rekonstrukce přispěly četné nálezy architektonických článků - pozůstatky arkád, rohový článek archivolty, zbytky sloupů, říms, balustrád, ostění oken a dveří, alianční znak a základy portálu na východní straně dvora. Renesanční profilyce jsou obdobné jako na zámku v Náměšti. Vlastní návrh rekonstrukce byl zpracován v letech 1968/69 v měřítku 1:100 za účelem zhotovení modelu. K jeho realizaci však nedošlo (podkladem byly výsledky archeologického výzkumu vedeného PhDr. V. Fialovou). Uměleckohistorické zhodnocení stavby a nalezených stavebních článků provedla D. Kouřilová (1977).

Rekonstrukce byla ztížena nedostatečnou dokumentací, neprozkoumáním celé plochy tvrziště a vyzděním zdí nad terén. Výchozí prací byl návrh pravděpodobného

zastavění celé vesnice a jejího okolí koncem 16. stol. v měřítku 1:1000, ze kterého vyplývalo situování tvrze a její obklopení příkopy.

Výzkumem byla zjištěna gotická obdélná, kamenná stavba o rozměrech 10 x 24 m a s tloušťkou zdí 2 m. Lze předpokládat, že tato budova měla v přízemí 3 místnosti a že byla asi dvoupodlažní. Přízemí bylo využíváno asi jako kuchyň a sklady, patro k bydlení. Tvrz byla ohraničena na severu suchým příkopem a na západě hlubokým úvozem. Rozsah tří křídel renesanční přístavby za předpokladu uzavřeného čtvercového nádvoří je určen délkou severní dvorní fasády. Z této úvahy vychází na západní straně dvora 5 polí (3 byla zjištěna) a na jižní asi 4 pole. Použití obloukových arkád v přízemí je jednoznačné, řešení 1. patra dvorní fasády je obtížné odhadnout. Vstup do dvora se odehrál průjezdem, který směřoval ke dvorci a ke kostelu. Ve dvoře je fixován základů portálu a na vnější fasádě je doložen aliančním znakem. Ostatní prvky řešení rekonstrukce - umístění schodiště, úprava fasád - zůstanou na úrovni pravděpodobnosti. Tloušťka zdíva renesanční části se výrazně liší od předchozí stavby, je pouze 1 m. Narušení severního příkopu chodbou do sklepa v době, kdy tvrz plnila funkci zámečku, je možné.

Zpracování rekonstrukce v měřítku 1:100 je problematické řešení, neboť v tomto měřítku nelze zpracovat návrh pouze v hmotách. Studie by působila chudě. Proto je zapotřebí doplnit ji některými, mnohdy nedoloženými a původní realitě asi neodpovídajícími detaily. Pro modeláře je však obtížné zhotovení těchto prvků.

Literatura:

- Fialová, V., 1959: Historie Kralic nad Oslavou ve světle archeologických výzkumů, Kralice, 9-47.
Kouřilová, D., 1977: Stavební vývoj tvrze v Kralicích nad Oslavou, VVM XXIX, Brno, 151-164.
Nekuda, V., 1985: Mstěnice I, Brno.